

**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ:
РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ТА АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ****INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF CHILDREN'S
RIGHTS: RETROSPECTIVE REVIEW AND ANALYSIS OF CURRENT TRENDS**

Реньов Є.В., к.ю.н.,

доцент кафедри міжнародного і європейського права

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Стаття присвячена питанню міжнародно-правового регулювання захисту прав дитини, враховуючи особливу вразливість даної категорії осіб та драматичні події сьогодення, що підтверджуються презентованою статистикою щодо дітей, постраждалих в Україні з 24 лютого 2022 року.

У статті досліджено зміст Женевської декларації прав дитини 1924 року та Декларації прав дитини 1959 року – остання започаткувала трансформацію правового статусу дитини від об'єкта захисту до суб'єкта прав, сприяла розширенню та вдосконаленню міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини.

Особливий акцент був зроблений на аналізі положень Конвенції про права дитини 1989 року, в якій через правове визначення поняття дитини були встановлені часові межі дитинства. Також Конвенція запровадила контрольний механізм за дотриманням Конвенції – Комітет з прав дитини. У статті аналізується порядок подання державами-учасницями доповідей до Комітету, а також Заключні зауваження щодо об'єднаних п'ятого та шостого періодичних звітів України, які були прийняті Комітетом восени 2022 року.

Констатовано, що Конвенція 1989 року актуалізувала наявні права (задля їх відповідності сучасним реаліям та потребам дитини), а також закріпила низку нових: на виживання та здоровий розвиток, на збереження індивідуальності тощо. У Конвенції зазначається право дитини, яка належить до етнічної, релігійної, мовної меншини або до корінного населення, користуватися своєю культурою та мовою, сповідувати свою релігію. Конвенцією передбачена заборона безпосередньої участі у воєнних діях до досягнення 15-річного віку, а Факультативним протоколом до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року віковий ценз був підвищений до 18 років. У Конвенції також наголошується увага на забезпеченні прав дітей з інвалідністю, що особливо важливо з урахуванням реалій нашої країни.

Ключові слова: права дитини, Женевська декларація прав дитини 1924 року, Декларація прав дитини 1959 року, Конвенція про права дитини 1989 року, Комітет ООН з прав дитини.

The article is devoted to the issue of international legal regulation of the protection of children's rights, taking into account the special vulnerability of this category of persons and the dramatic events of today, which are confirmed by the presented statistics on children affected in Ukraine since February 24, 2022.

The article examines the content of the Geneva Declaration of the Rights of the Child (1924) and the Declaration of the Rights of the Child (1959) – the latter initiated the transformation of the legal status of the child from the object of protection to the subject of rights, contributed to the expansion and improvement of international legal standards for the protection of children's rights.

Special emphasis was placed on the analysis of the provisions of the Convention on the Rights of the Child (1989), which established the time limits of childhood through the legal definition of the concept of a child. The Convention also introduced a monitoring mechanism for compliance with the Convention – the Committee on the Rights of the Child. The article analyses the procedure for submitting reports to the Committee by States Parties, as well as the Concluding Observations on the Combined Fifth and Sixth Periodic Reports of Ukraine, which were adopted by the Committee in 2022.

It is stated that the Convention of 1989 updated the existing rights (in order to comply with modern realities and the needs of the child), as well as enshrined a number of new ones: the right to survival and healthy development, the right to preserve individuality, etc. The Convention states the right of a child who belongs to an ethnic, religious, linguistic minorities, or persons of indigenous origin, to enjoy his or her own culture and language, to profess and practise his or her own religion. The Convention prohibits direct participation in hostilities until the age of 15, and the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflicts (2000) raised the age limit to 18 years. The Convention also emphasizes the importance of ensuring the rights of children with disabilities, which is especially important given the realities of our country.

Key words: rights of the child, Geneva Declaration of the Rights of the Child (1924), Declaration of the Rights of the Child (1959), Convention on the Rights of the Child (1989), UN Committee on the Rights of the Child.

Фокусування уваги на захисті прав дитини є вкрай актуальним, зважаючи на драматичні події сьогодення та вразливість зазначеної категорії населення. У грудні минулого року Верховний комісар ООН з прав людини Фолькер Тюрк заявив, що його Управлінням було зареєстровано та підтверджено загибель більше десяти тисяч цивільних осіб в Україні, серед яких – понад 560 дітей. Фолькер Тюрк був вимушений констатувати, що реальна кількість загиблих може бути суттєво більшою [1]. Моніторингова місія ООН зазначила, що в січні 2024 року загинуло або було поранено 40 дітей – у порівнянні з листопадом 2023 року (18 жертв) цифра зросла більш ніж удвічі [2]. Окрім того, широкого розголосу набули численні випадки примусового переміщення українських дітей на територію держави-агресора, а також їх подальшого незаконного усиновлення, про що, зокрема, наголошував Комітет з прав дитини [3].

Як зазначає Ірина Бандурка, діти складають особливу категорію населення, яка потребує надання особливого

правового захисту в силу своєї фізичної та розумової незрілості, в чітко регламентованому правовому статусі, тому що діти більшою мірою, ніж дорослі, залежать від держави, оточення, а також системи соціальних інститутів [4, с. 48]. Доцільно підтримати й позицію Лілії Лабенської стосовно того, що серед жертв злочинів діти мають найменші можливості захисту своїх прав і, безсумнівно, володіють підвищеною вквітминістю [5, с. 120–121]. Зазначені обставини спонукають приділити увагу питанню міжнародно-правового регулювання захисту прав дитини, враховуючи наявні досягнення та сучасні виклики.

Фундамент міжнародно-правового регулювання захисту прав дитини був закладений Женевською декларацією прав дитини. Вона була прийнята у 1924 році Генеральною Асамблеєю Ліги Націй – майже на чверть століття випередила Загальну декларацію прав людини. Женевська декларація містила преамбулу та лише п'ять статей, у яких були перелічені обов'язки людства перед дитиною: голодна дитина має бути нагодована; хвора

дитина має отримати допомогу; безпритульна дитина має отримати притулок тощо [6]. Таким чином, дитина позиціонується як об'єкт міжнародно-правового захисту, зважаючи на її залежність від дорослих у користуванні зазначеними правами.

І хоча Женевська декларація після розпуску Ліги Націй втратила свою юридичну силу, вона відіграла важливу історичну роль у формуванні міжнародних стандартів захисту прав дитини [7, с. 112]. Це підтверджується, зокрема, посиланням на неї у преамбулі Декларації прав дитини 1959 року [8].

Декларація прав дитини 1959 року була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН одногослосно, що стало першим випадком абсолютної консолідації держав-учасниць ООН під час голосування. Взагалі питання забезпечення благополуччя та захисту прав дитини отримало статус одного з ключових у діяльності ООН ще з моменту утворення організації, про що свідчить, зокрема, утворення вже в 1946 році Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) [9, с. 167].

У преамбулі Декларації 1959 року потреба дитини у спеціальній охороні та піклуванні пояснювалась її фізичною та розумовою незрілістю. Втім, правового визначення поняття дитини, як і у вищезгаданій Женевській декларації, не містилося. Декларація 1959 року складалась вже з 10 соціальних і правових принципів щодо захисту та благополуччя дітей: право на ім'я та громадянство; соціальне забезпечення; першочерговий захист і допомогу; любов і розуміння; освіту та ін. [8]. Таким чином, вбачається трансформація правового стану дитини від об'єкта захисту до суб'єкта прав.

Отже, Декларація 1959 року сприяла вдосконаленню міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини, однак все ще не мала обов'язкового характеру для держав-учасниць [10, с. 113]. Зазначені обставини спонукали до прийняття 20 листопада 1989 року резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН Конвенції про права дитини (набула чинності 2 вересня 1990 року – після її ратифікації 20 державами), у преамбулі якої можна знайти посилання на обидві проаналізовані вище декларації, що свідчить про врахування у Конвенції всіх попередніх здобутків [11].

Конвенція, яку також називають Світовою конституцією прав дитини, охоплює громадянські, політичні, соціальні, економічні та культурні права дітей від їх народження до досягнення повноліття. Зважаючи на те, що до Конвенції приєдналися 196 держав, вона отримала максимально широку світову підтримку, а також сприяла подальшому прийняттю відповідних регіональних конвенцій.

Конвенція, що була ратифікована Постановою Верховної Ради УРСР № 789-ХІІ від 27 лютого 1991 року та набрала чинності для нашої держави 27 вересня 1991 року, складається з трьох частин, що включають преамбулу та 54 статті. У першій частині перелічені права дітей, друга частина запроваджує контрольний механізм за дотриманням Конвенції (Комітет з прав дитини), а третя містить формальні умови щодо набрання Конвенцією чинності.

І вже у першій статті Конвенції були встановлені часові межі дитинства (а точніше верхнє вікове обмеження, оскільки момент, з якого починається дитинство, не був конкретизований ані моментом народження, ані моментом зачаття тощо). Дитиною, відповідно до Конвенції, визнається кожна особа до 18 років, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше. Отже, враховується можливість встановлення національним законодавством більш раннього віку досягнення повноліття, що свідчить про еластичність норм.

Як зазначає Володимир Штещенко, головна ідея Конвенції полягає у тому, що діти – це не маленькі дорослі з маленькими правами, а повноправні члени суспільства, які мають, окрім багатьох прав дорослих, і свої особливі

права, – право на гру, на сімейне виховання, на спілкування з однолітками [12, с. 47].

В основу Конвенції про права дитини були закладені чотири загальні принципи: недискримінації (стаття 2); найкращого забезпечення інтересів дитини (стаття 3); право на життя, виживання і здоровий розвиток (стаття 6); повага до поглядів дитини (стаття 12) [13].

Конвенція, у порівнянні з деклараціями, закріпила низку нових прав: на виживання та здоровий розвиток, на збереження індивідуальності, на вільне вираження своїх поглядів з усіх питань, що стосуються дитини; на фізичне та психологічне відновлення та соціальну інтеграцію дитини-жертви експлуатації чи зловживань тощо. У Конвенції підкреслюється право дитини, яка належить до етнічної, релігійної, мовної меншини або до корінного населення, користуватися своєю культурою та мовою, сповідувати свою релігію.

Також Конвенцією була передбачена заборона безпосередньої участі у воєнних діях до досягнення 15-річного віку. Варто зазначити, що у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 року, який був ратифікований нашою державою 23 червня 2004 року, зазначається ще більш високий віковий ценз: «Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військоволужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях» [14].

Окрім цього, держави-учасниці Конвенції взяли зобов'язання захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, не допускати залучення дітей до незаконного виробництва та торгівлі такими речовинами. А Комітет з прав дитини у 2022 році радив нашій державі займатися боротьбою з вживанням психоактивних речовин серед дітей та підлітків, а також розробити та вдосконалити існуючі стандарти та протоколи реабілітації підлітків, які вживають наркотики [3].

У Конвенції також акцентується увага на забезпеченні прав дітей з інвалідністю – держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування та ефективний доступ до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку [11]. Формулювання «неповноцінна дитина», застосоване у ст. 23 Конвенції, наразі виглядає архаїчним (в офіційному українському перекладі наразі використовується визначення «дитина з інвалідністю»), однак основна ідея – надання дитині можливості вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства – заслуговує на увагу, особливо в реаліях нашої країни, зважаючи на кількість дітей, що постраждали протягом останніх двох років. В цьому контексті Комітет з прав дитини наголошує на актуальних проблемах нашої держави: «У зв'язку із закриттям шкіл-інтернатів та установ через воєнні дії багато дітей з інвалідністю було відправлено додому без належної оцінки їхньої сімейної ситуації» [3].

Конвенція 1989 року не тільки надала визначення поняття дитини та сприяла розширенню спектра її прав, але й забезпечила обов'язковість виконання усіма державами-учасницями взятих на себе зобов'язань. З цією метою був запроваджений контрольний механізм – Комітет з прав дитини. Статтею 43 Конвенції був визначений кількісний склад учасників Комітету – 18 експертів, які обираються на 4 роки (з правом переобрання) та мають високі моральні якості, а також відповідну компетентність.

Статтею 44 Конвенції передбачений обов'язок держав-учасниць подавати Комітету через Генерального секретаря ООН періодичні доповіді про вжиті ними заходи та прогрес у імplementації положень Конвенції: протягом двох

років після набуття чинності Конвенції для відповідної держави, а надалі – кожні п'ять років. Держави-учасниці також забезпечують високий рівень транспарентності зазначених доповідей у власних країнах.

Таким чином, основною функцією Комітету вбачається контролююча. Результатом розгляду експертами Комітету доповідей є заключні зауваження і рекомендації. Але навіть їх невиконання не призводить до настання негативних примусових наслідків. Як зазначає Мирослава Сірант, невиконання зазначених рекомендацій не веде за собою обов'язкових санкцій, окрім негативного іміджу для країни, а також факту існування одних і тих самих проблем, що стосуються дітей, від звіту до звіту [9, с. 167].

За текстом статті неодноразово згадувалися Заключні зауваження щодо об'єднаних п'ятого та шостого періодичних звітів України, які були прийняті Комітетом на засіданні 23 вересня 2022 року. Рекомендації Комітету стосуються не тільки ситуації після 24 лютого 2022 року – аналізується стан справ щодо дотримання прав дитини з моменту останнього розгляду періодичної доповіді Комітетом у 2011 році. В цьому контексті варто зазначити, що Комітет наголошує на необхідності посилення боротьби

з насильством щодо дітей, а саме на: розробці комплексної стратегії боротьби з насильством щодо дітей – з акцентом на раннє виявлення та реагування на насильство; створенні національної бази даних про всі випадки насильства щодо дітей; впровадженні загальнонаціональних інформаційно-просвітницьких кампаній тощо [3].

Можна зробити висновок, що Конвенція охоплює усі сфери життєдіяльності дитини та, на відміну від згаданих декларацій, містить більше конкретики (зокрема як щодо визначення поняття дитини, так і щодо реалізації передбачених Конвенцією прав). Як зазначає Ірина Бандурка, Конвенція визнає дитину суб'єктом права і ставить перед державами, які її підписали, завдання підготовки дітей до самостійного життя, нормального розвитку та формування їх особистості відповідно до загальнолюдських цінностей [4, с. 49]. Конвенцією був також запроваджений Комітет з прав дитини – контрольний механізм, який спонукає держави до більш інтенсивного виконання взятих на себе зобов'язань. Таким чином, Конвенція забезпечила багатовекторне, комплексне посилення ефективності механізму захисту прав дитини, який є загальноновизнаним та беззаперечно дієвим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ukraine: Türk calls on Russia to silence the guns in appeal for a just peace. UN News. URL: <https://news.un.org/en/story/2023/12/1144942> (date of access: 20.02.2024).
2. Ukraine: Protection of Civilians in Armed Conflict – January 2024. United Nations in Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/download/153403/259792> (date of access: 20.02.2024).
3. Concluding observations on the combined fifth and sixth periodic reports of Ukraine. Committee on the Rights of the Child. 27 October 2022, CRC/C/UKR/CO/5-6. UN Treaty Body Database. URL: tinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CR%2fC%2fUKR%2fCO%2f5-6&Lang=en (date of access: 20.02.2024).
4. Бандурка І.О. Права дитини та деякі проблеми, пов'язані з їх застосуванням. *Право.ua*. 2021, № 4. С. 48–55.
5. Лабенська Л.Л., Савич В.О. Права дитини: сучасний стан забезпечення та реалізації в Україні. *Право і суспільство*. 2018, № 1. С. 118–122.
6. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. Humanium. URL: <https://www.humanium.org/en/text-2/> (date of access: 20.02.2024).
7. Реньов Є.В. Щодо історії формування міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини. *Цілі сталого розвитку в аспекті зміцнення національного та міжнародного правопорядку*: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя-Львів-Одеса-Ужгород-Харків-Чернівці, 27 жовтня 2023 року). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023. С. 111–113.
8. Declaration of the Rights of the Child. UN General Assembly. 20 November 1959, A/RES/1386(XIV). UN Digital Library. URL: digitallibrary.un.org/record/195831 (date of access: 20.02.2024).
9. Сірант М.М. Механізми міжнародного права щодо захисту прав дитини. *Вісник національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки*. 2015, № 824. С. 164–168.
10. Реньов Є.В. Декларація прав дитини та її роль у формуванні міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини. *Захист прав людини на універсальному та регіональному рівнях*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 08 грудня 2023 р.). Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2023. С. 112–114.
11. The Convention on the Rights of the Child. United Nations Essential Documents Series. UN: Department of Global Communications, 2019. 82 p.
12. Стешенко В.М. Правовий захист прав дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір: навч. посіб. 2-ге вид., змінене. Харків: Право, 2019. 392 с.
13. Background to the Convention. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/ru/treaty-bodies/crc/background-convention> (date of access: 20.02.2024).
14. Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. 25 May 2000, General Assembly, A/RES/54/263. OHCHR. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children> (date of access: 20.02.2024).